

УДК 101.1:316

КОМУНІКАТИВНА ФІЛОСОФІЯ ЯК ПРОПОЗИЦІЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ЗМІН

Андрій Луцишин

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: ShvchA@rambler.ru

Розглянуто духовну ситуацію ХХ–ХХІ ст. з погляду комунікативної філософії. З'ясовано, що головним завданням, яке ставить перед собою комунікативна філософія, є раціональне обґрунтування універсальних підстав людського взаєморозуміння й гармонізація стосунків між людьми та між людиною й навколишнім світом. Звернено увагу на те, що комунікативна філософія пропонує відмінні від класичної філософії свідомості світоглядні орієнтири. Зasadничим для людського буття запропоновано розглядати феномен комунікації, що визнається останнім підґрунтям свідомості, пізнання і суспільного буття. Наголошено, що причиною сучасної духовної кризи є стратегічно орієнтований науково-технічний тип поведінки людини. Зазначено, що оновлення людського життя відбувається під впливом раціональної комунікації, зорієнтованої на досягнення взаєморозуміння між людьми.

Ключові слова: дискурс, комунікація, взаєморозуміння, комунікативна раціональність, стратегічна раціональність, інтерсуб'єктивність.

Аналіз духовної ситуації, що склалася в сучасному, зокрема Західному, світі спонукає до думки, що місце людини в ньому стає щоразу невизначеним та суперечливим. Особливо видно це в контексті різноманітних кризових явищ. Передусім необхідно назвати глобальні проблеми людства (екологічну, демографічну тощо) та різні конфлікти (на етнічному, релігійному чи національному ґрунті). Апогеєм кризових процесів була Друга світова війна. Загалом, можна сказати, що Західна цивілізація зазнала глобальної кризи світовідношення, яка торкнулася всіх сфер людського життя і проявляється у відносинах людини зі самою собою, іншими людьми, природою та суспільством.

Пропонуємо розглянути зазначену проблему з погляду одного з провідних напрямків філософських досліджень ХХ ст. – комунікативної філософії. Так, згадані вище кризові процеси провідні представники комунікативної теорії (серед яких Карл-Отто Апель, Юрген Габермас та ін.) пов'язують із науково-технічним типом поведінки людини, в основі якого лежать суб'єкт-об'єктні світоглядні орієнтації та віра в фундаменталістські властивості людського розуму. Історично ж духовну хворобу Західної цивілізації можна вважати наслідком так званого логоцентризму, панування якого почалося ще в період античності та який становить собою прагнення до об'єктивної, незалежної від людини, істини. Однією з головних проблем, що постає перед комунікативною філософією, є подолання методологічного індивідуалізму, чи класичного “методологічного соліпсизму”, й виявлення глибинних, фундаментальних підвалів буття людини, а не тих, що їх можна було б

вивести з об'єктивного розуму. Це подолання набуває вигляду критики Західного (передусім європейського) логоцентризму.

Один із провідних філософів сучасності, представник комунікативної філософії Ю. Габермас пише, що постійні хитання між емпіричним та трансцендентальним способом розгляду, між радикальною саморефлексією та напередпомислимим, що не дає себе схопити у рефлексії, свідчать про вичерпання потенціалу філософії свідомості. Окреслена проблема повинна зникнути при переході до нової парадигми – парадигми взаєморозуміння: “Якщо ми можемо на мить припустити модель зорієнтованої на взаєморозуміння дії, ...тоді постановою об'єктивації та відповідної їй активності суб'єкта пізнання, спрямованого на самого себе та на цінності у зовнішньому світі, більш вже не є привілейованою. У парадигмі взаєморозуміння ґрунтовною стає перформативна настанова учасників інтеракції, які координують свої плани дій у ході досягнення порозуміння про щось у світі” [2, с. 289]. Прірву між трансцендентальним та емпіричним, яка притаманна філософії свідомості, долають через інтерсуб'єктивні відносини. В цьому ж контексті “...парадигма пізнання предметів повинна бути заміненою на парадигму взаєморозуміння між людьми, які здатні промовляти та діяти” [2, с. 288]. На цій підставі можна зазначити, що провідною тенденцією Західної філософії ХХ ст. стала відмова від віри у фундаментальні властивості людської свідомості й перехід до нової парадигми, конституюваної такими поняттями, як взаєморозуміння, інтерсуб'єктивність, мовленнєва діяльність.

Отже, комунікативна філософія пропонує принципово інші світоглядні орієнтири. Засадничим для людини є феномен комунікації або мовленнєвої взаємодії між людьми. “Комунікація визнається останнім підґрунтям і свідомості, і пізнання, і суспільного буття” [9, с. 7]. Найважливішим завданням, яке ставить перед собою комунікативна філософія, є раціональне обґрунтування універсальних підстав людського взаєморозуміння й гармонізація стосунків між людьми та між людиною й навколишнім світом. Далі спробуємо пояснити теоретичне підґрунтя такої позиції та з'ясувати, який вихід із згаданої духовної кризи вона пропонує.

Однією з головних підстав такого бачення став поворот у питанні обґрунтування знань гуманітарної сфери, який відбувся в ХХ ст. Велику роль у цьому повороті відіграла критика поглядів Рене Декарта американським філософом-прагматиком, засновником семіотики Чарльзом Сандерсом Пірсом. Необхідно наголосити, що позиція Р. Декарта яскраво відображає всю класичну філософію.

Полеміка Ч. Пірса з Р. Декартом концентрувалась передусім навколо проблеми безпосереднього знання: “Пірс різко розкритикував вчення Декарта про інтуїтивне (безпосереднє) знання. У Декарта поняття інтуїції було призначене передусім для пояснення достовірності математичних дедукцій, що доходять висновків, які мають характер всезагальності й необхідності” [6, с. 80]. Інакше кажучи, Р. Декарт шукав таке знання, яке могло б бути всезагальним і необхідним (об'єктивним), щоб із нього методом дедукції виводити нове знання. “Пошуки інтуїтивно очевидного першого початку всього знання привели Декарта до визнання факту індивідуальної самосвідомості єдиним абсолютно достовірним вихідним засновком...” [6, с. 84]. Посуті, можна сказати, що Р. Декарт визнавав існування безпосереднього знання, даного нам напряму через інтуїцію. До того ж, він визнавав це знання єдинодостовірним.

Натомість Ч. Пірс зазначає, що “будь-яка думка є знаком”. А це означає, “що жодна думка, взята сама собою не є сталим, безпосереднім знанням. І в цьому суттєва відмінність погляду Пірса від позиції Декарта й усієї традиції, що від нього походить” [6, с. 90]. Водночас, на думку Ч. Пірса, знання з’являється лише в процесі інтерпретації чуттєвих чи розумових знаків. Достовірність знань (значень) забезпечує філософ інтерсуб’єктивною узгодженістю щодо тих чи тих знань у межах певної спільноти (певного товариства). Тут можна зробити висновок, що його позиція цілком змістила акценти у питанні об’єктивності знання, основою якої стає не людська свідомість, а інтерпретація та інтерсуб’єктивне узгодження смислу й істини речень або їхніх систем.

Думки Ч. Пірса підтримав і розвинув представник північноамериканської філософії прагматизму (а точніше, неопрагматизму) Річард Рорті. “Рорті критикує намагання засновувати наш інтерпретативний словник на апеляції до “об’єктивності”, пропонуючи прагматичну альтернативу, яка полягає, на його думку, в тому, що легітимація завжди є звернена до “солідарності” або культури” [4, с. 421]. Інакше кажучи, він наголошує на соціокультурній укоріненості нашого знання. І саме така позиція є важливим кроком у розв’язанні проблеми критичного переосмислення західного логоцентризму. В цьому контексті Р. Рорті зазначає: “Західна культурна традиція організовується навколо ідеї пошуку Істини. Ця ідея прийшла до нас від греків через історичну добу Просвітництва. Вона є прикладом пошуків смислу буття, що віддає перевагу об’єктивності коштом солідарності. Ідея Істини, яка становить головну тему цієї традиції, перетворює істину на мету, якої слід прагнути задля неї самої, а не тому, що вона може облагородити індивіда або його спільноту, реальну чи уявну” [7, с. 516]. Натомість філософ висуває власне бачення філософії без об’єктивно фундаментальних основ і абсолютів, заснованої на плюральності й солідарності. “Якщо [...] об’єктивність зводиться до солідарності, – а саме так вважають прагматики, тоді немає сенсу звертатися до будь-якої метафізики чи епістемології. В такому випадку, якщо ми скористаємось виразом Вільяма Джеймса, істина – це те, у що нам зручно вірити. З цієї самої причини було б марно надавати смислу відношенню так званої “відповідності” між вірою та об’єктом, або когнітивній спроможності, яка б дозволяла людям виявляти це відношення. Тоді не треба засипати провалля, яке відокремлює істину від обґрунтування завдяки обмеженості певного виду природної і міжкультурної раціональності, призначеної дозволяти критику однієї культури та захочувати вихваляння іншої; залишається тільки різниця між тим, що добре, і між тим, що може таким бути” [7, с. 516].

Отже, прагматизм задав головні інтенції переорієнтації філософії, а саме: заміну пошуку об’єктивної істини намаганням досягти консенсусу, відхід від філософії свідомості та суб’єкта і переорієнтацію на інтерсуб’єктивні відношення. Крім того, одним із головних наслідків такої переорієнтації стало усвідомлення тієї важливої ролі, яку відіграє для буття людини феномен мови. Зокрема, Р. Рорті бачить у проблемі мови ядро сучасної думки. В цьому він дуже близький до поглядів, які сформувалися в лоні аналітичної філософії: “Ми перестали розуміти реальність через поняття досвіду та свідомості, які були поняттями традиційної філософії. Мова стала центральним питанням, ядром сучасної філософії. Ось головний факт, який ставить усе з голови на ноги” [8, с. 514].

Саме акцент на мовній проблематиці поєднує комунікативну філософію з провідними напрямками філософських досліджень XX ст. – герменевтикою, феноменологією, аналітичною філософією, семіотикою. Але водночас комунікативна теорія ставить власні акценти в цьому питанні. Так, Карл-Отто Апель наголошує на ролі мови як трансцендентально-герменевтичної величини. Аналізуючи мову в межах суб'єкт-суб'єктних відношень, філософ трактує ці відношення “як інтерсуб'єктивну комунікацію, яка в принципі “не може бути зведеною до мовної передачі інформації” [...] Мова виступає в цьому контексті не лише механізмом об'єктивації інформації та експресивним засобом, але й медіатором розуміння” [1, с. 63]. Крім того, мову в комунікативній філософії тлумачать не лише як знакову систему, але й як трансцендентальну, ідеальну величину, яка є конститутивною для людського буття та світовідношення. А найважливішим висновком, який роблять у межах комунікативної теорії в дослідженні мовної проблематики, є наголос на провідній ролі комунікативної функції мови. Зокрема, сучасний представник комунікативного напрямку Вольфганг Кульман зазначає: “Тепер виявляється, що важливим результатом розумно інтерпретованої теорії мовленнєвих актів є не лише те, що функція репрезентації – одна з багатьох можливих і цілком рівноправних функцій мови, але те, що використання пропозицій в констатаціях і висування претензій на істинність для висловлювань стають можливими передусім через використання мовленнєвих феноменів, які традиційно й по праву вважалися насправді комунікативними. Репрезентативна функція мови, яка традиційно абсолютизувалась, обмежуючи комунікативну функцію, в дійсності є залежною від неї. Досягнення взаєморозуміння кимось стосовно чогось за допомогою мови являється універсальним моментом, який включає і дозволяє робити усе решта. Репрезентація чогось у висловлюваннях є частковим випадком використання мови, який стає можливим завдяки всезагальній структурі мовленнєвої системи взаєморозуміння” [5, с. 14]. Отже, акцент на комунікативній функції мови веде нас до проблеми інтерсуб'єктивності та соціокультурної укоріненості нашого пізнання. І якщо вважати цю тезу правильною, “то зрештою стає зрозумілою та важлива імплікація ідеї опосередкованого мовою пізнання, яка тільки й проливає правильне світло на значення “лінгвістичного повороту” філософії XX ст. І саме зараз можна стверджувати, що розум, який відповідно до основної течії новоєвропейської філософії розумівся лише із опозиції до природи, тобто із суб'єкт-об'єктної схеми, від самого початку співвідноситься як з об'єктами пізнання, так і з іншими суб'єктами, які спільно пізнають, діють та комунікують” [5, с. 11–12].

Зміна парадигми відбулась також і в соціальній теорії, в якій постала проблема побудови нового бачення суспільства з урахуванням комунікативного повороту в філософії. Дослідження такої проблематики здійснює Ю. Габермас шляхом переусвідомлення головних положень класичної соціальної теорії, насамперед західної соціології кінця XIX–початку XX ст., шукаючи також в історії соціальних ідей закономірності руху до зміни парадигми, сутність якої полягає в переході від соціальної теорії, що виходить із концепції дії (насамперед цілераціональної) до теорії суспільства, узаasadниченої комунікацією” [3, с. 92]. У межах зміни парадигми в соціальній теорії “місце суспільної інтеграції засобами вірувань заступає інтеграція, яка забезпечується механізмами мовленнєвої взаємодії. Індивідуалізація та зростаюча автономія суб'єкта пояснюється також тим, що формування ідентичності суб'єкта

стає результатом комунікативної діяльності” [3, с. 102]. Засадничими в соціальній сфері визнають інтерсуб’єктивно комунікативні структури, а мова, мовленнєва діяльність, постає головним джерелом суспільної інтеграції.

Найважливіший висновок, який необхідно зробити з наведених думок, – це те, що світовідношення людини є мовно, а точніше комунікативно, детермінованим, що змушує нас визнати проблему інтерсуб’єктивності як засадничою в контексті запропонованої комунікативною філософією зміни світоглядних орієнтирів. Такий висновок має дуже вагомe значення для вирішення завдань, що стоять перед комунікативною філософією. Передусім основою людського буття визнають не абстрактну позалюдську реальність з ідеалом пошуку об’єктивної істини, а комунікативну діяльність людини, спрямованої на досягнення взаєморозуміння з іншими людьми та навколишнім світом. Крім того, таке бачення дає змогу вирішити проблему подолання методо-логічного соліпсизму, або суб’єктоцентрованості, класичної європейської філософії, орієнтуючи людину не на виведення достовірних знань із свідомості, а на обґрунтування їх в аргументативному дискурсі з іншими членами комунікативної спільноти. Саме раціональна аргументація в дискурсі стає для комунікативної філософії критерієм істинності (справедливості, щирості). В цьому контексті “дискурсивно-теоретичний критерій розуму (формально чи процедурно) заступає онтологічні змістові (лад буття, світ ідей, Бог, природа) чи трансцендентальні (філософія свідомості) та монологічні концепти розуму традиційної філософії” [3, с. 30].

Своєрідною онтологічною основою теоретичних побудов комунікативної теорії є принцип розрізнення двох практик, який запропонував Ю. Габермас. “Наголошуючи на двох аспектах відношення людей до світу (до природи і один до одного), Габермас виводить з них два аспекти людської діяльності: працю, або цілераціональну дію, і комунікативну дію, або символічно опосередковану інтеракцію, розглядаючи їх рівноцінними видами діяльності. Посилаючись на Габермаса, схожу думку висловив і Апель: “Людина, на мою думку, має два рівноцінні, не ідентичні, а взаємо доповнювані, пізнавальні інтереси. Перший визначається необхідністю технічної практики, здійснюваної на основі осягнення законів природи, другий – необхідністю соціальної, моральної практики” [3, с. 65]. Це розрізнення, на думку представників комунікативного напрямку, є невід’ємним атрибутом людського буття і виявляється в усіх його феноменах. Так, відповідно до типів діяльності, в межах комунікативної філософії пропонують розмежовувати й два типи раціональності: комунікативно-консенсуальну та стратегічну цілераціональність. Якщо перша втілюється в прагненні до порозуміння і виражається в комунікативній діяльності, то друга – у прагненні досягти мети, що виражається в інструментально-практичній діяльності людини. Головною проблемою в цьому контексті теоретики комунікативного напрямку називають тотальне панування власне стратегічної раціональності, прикладом чого може слугувати екологічна криза чи будь-яка війна. Тут необхідно зазначити, що така проблема набуває нової актуальності в контексті переходу до інформаційного суспільства, оскільки інформація стає новим ресурсом, за який ведуть запеклу боротьбу, та, водночас, новим засобом тиску та маніпуляції. В цій ситуації метою, яка стоїть перед комунікативною філософією, є врівноваження стратегічної раціональності комунікативною або, інакше кажучи, доповнення суб’єкт-об’єктного світовідношення

homo faber інтерсуб'єктивними зв'язками homo sapiens. Механізмом втілення цього завдання знову-таки постає дискурс, в якому на основі раціональної аргументації досягають реальну інтерсуб'єктивну згоду щодо наших знань, норм та цінностей, що має слугувати універсальним підґрунтям досягнення взаєморозуміння, розв'язання конфліктів та гармонізації міжлюдських взаємин.

Комунікативний напрям надзвичайно актуальний у контексті проблем, які постали перед сучасною Україною. З одного боку, він може стати основою для критики норм та цінностей, привнесених у культурно-етичне буття нашого народу за часів радянського тоталітаризму, а з іншого, – може бути засобом формування норм та цінностей демократії в умовах пануючого ціннісного вакууму, даючи в такий спосіб Україні шанс на інтелектуально-етичне оновлення. Окреслена ситуація передбачає вагомі перспективи подальшого дослідження комунікативної парадигми в українському контексті. Зокрема, доволі плідною видається можливість поєднання її теоретичних засад з українською дійсністю.

Отже, комунікативна філософія, заснована на “апріорі комунікації” і спрямована на пошук універсальних умов і можливостей взаєморозуміння між людьми, дає принципово нове бачення сучасної людської ситуації та головних проблем, які її супроводжують. Така філософія, апелюючи до інтерсуб'єктивності, узагальненою мовою, як трансцендентальною величиною, а не до партикулярних цінностей та норм, виведених із конкретних історичних обставин, претендує на знаходження **універсальних і вагомих** підстав людської солідарності. Це має змогу стати тією основою, на якій можна вирішувати актуальні проблеми сучасного суспільства, будувати нову систему людського світовідношення, ідеалом якої є взаєморозуміння та гармонізація відносин людини з іншими людьми, суспільством та природою. Очевидно, такий погляд може допомагати у світі, де з кожною хвилиною множаться та загострюються різноманітні кризи та конфлікти, а місце й роль людини стають щоразу суперечливішими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всемирная энциклопедия: Философия. М.: АСТ; Минск: Харвест, Современный литератор, 2001.
2. *Габермас Ю.* Інший шлях із філософії суб'єкта: альтернатива комунікативного та суб'єктоцентрованого розуму / У кн.: Габермас Ю. Філософський дискурс модерну. К.: Четверта хвиля, 2001. С. 287–319.
3. *Єрмоленко А.* Комунікативна практична філософія. К.: Лібра, 1999.
4. *Карась А.* Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. К., Львів.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001.
5. *Кульман В.* Трансцендентально-прагматична позиція // Топос, 2000. №2. С. 11–20.
6. *Мельвиль Ю.* Чарльз Пирс и прагматизм. М.: Издательство МГУ, 1968.
7. *Рорти Р.* Слідарність або об'єктивність // В кн.: Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. К.: Основи, 1998. С. 516–518.
8. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей. К.: Основи, 1998.
9. *Ситниченко Л.* Першоджерела комунікативної філософії. К.: Либідь, 1996.

**COMMUNICATIVE PHILOSOPHY AS A SUGGESTION OF A PARADIGM'S
CHANGE OF WORLD VIEW****Andriy Lutsyshyn***Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine, e-mail: ShvchA@rambler.ru*

It is suggested to consider the spiritual situation of the XX–XXI age under the corner of communicative philosophy. It is marked that the main task of communicative philosophy is the rational ground of universal basis of the human mutual understanding and harmonization of relations between people and between a man and the world. It is indicated that communicative philosophy offers different from classic philosophy of consciousness world view orientations. It is suggested to regard the phenomenon of communication as a basis for human life. Communication is acknowledged the last ground of consciousness, cognition and social life. It is emphasized, that strategically directed, scientific and technical type of conduct of man is the reason of modern spiritual crisis. It is marked, that the rational communication directed on achievement of the mutual understanding between people is the factor of renewal of human life.

Keywords: discourse, mutual understanding, communicative rationality, strategic rationality, intersubjectivity.

**КОММУНИКАТИВНАЯ ФИЛОСОФИЯ КАК ПРЕДЛОЖЕНИЕ
МИРОВОЗРЕНЧЕСКИХ ПАРАДИГМАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ****Андрей Луцышин***Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: ShvchA@rambler.ru*

Предложено рассмотреть духовную ситуацию XX–XXI вв. под углом зрения коммуникативной философии. Отмечено, что главным заданием, которое ставит перед собой коммуникативная философия, является рациональное обоснование универсальных оснований человеческого взаимопонимания и гармонизация отношений между людьми и между человеком и окружающим миром. Указано, что коммуникативная философия предлагает отличающиеся от классической философии сознания мировоззренческие ориентиры. Базовым для человеческого бытия предложено рассматривать феномен коммуникации, которая признается последней основой сознания, познания и общественного бытия. Отмечено, что причиной современного духовного кризиса является стратегически ориентированный научно-технический тип поведения человека. Отмечено, что обновление человеческой жизни происходит под воздействием рациональной коммуникации, сориентированной на достижение взаимопонимания между людьми.

Ключевые слова: дискурс, коммуникация, взаимопонимание, коммуникативная рациональность, стратегическая рациональность, intersubjectivity.

Стаття надійшла до редколегії 24.12.2008

Прийнята до друку 16.04.2009